

Magdalena Ickiewicz-Sawicka

Prawne i kryminologiczne aspekty zbrodni ludobójstwa serbskiej ludności na Bałkanach w XX wieku - wybrane zagadnienia

Elpis 15/27, 173-180

2013

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRAWNE I KRYMINOLOGICZNE ASPEKTY ZBRODNI LUDOBÓJSTWA SERBSKIEJ LUDNOŚCI NA BAŁKANACH W XX WIEKU – WYBRANE ZAGADNIENIA

LEGAL AND CRIMINOLOGICAL ASPECTS OF THE CRIME OF GENOCIDE IN THE BALKANS
ON THE SERB POPULATION IN XX CENTURY - SELECTED ISSUES

MAGDALENA ICKIEWICZ-SAWICKA

POLITECHNIKA BIAŁOSTOCKA, MADZIAK11@WP.PL

Słowa kluczowe: zbrodnie ludobójstwa, zbrodnie wojenne, czystka etniczna, eksterminacja, ludność serbska, obóz koncentracyjny

Keywords: the crime of genocide, war crimes, ethnic cleansing, genocide, the Serbian population, a concentration camp

[...] Relacja między masową zbrodnią a moralnością nie jest kontradiktoryjna, lecz ma charakter wzajemnego uwarunkowania. Bez moralności nie można byłoby dokonać masowej zbrodni.

Harald Welzer

Wstęp

Zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, ludobójstwo; określenia te z zakresu prawa międzynarodowego publicznego jednym tchem, zazwyczaj bez emocji, wypowiadają zarówno moiżni tego świata jak i młodzi adeptci (studenci) prawa czy stosunków międzynarodowych, a przecież niosą one za sobą ogromny ciężar gatunkowy i zmuszają do refleksji nad ciemną stroną życia człowieka. Jednak z drugiej strony same słowo „ludobójstwo” wywołuje często znaczne emocje i staje się przyczyną głębokiego dyskursu nie tylko w sensie debaty akademickiej ale także dyskusji o ogólnościowym, politycznym charakterze.

Ludobójstwo – koncepcje teoretyczne

Autorem pojęcia „ludobójstwo” był polski prawnik żydowskiego pochodzenia Rafał Lemkin (1900–1959) – specjalista z zakresu międzynarodowego prawa karnego. R. Lemkin jeszcze przed II wojną światową zabiegał o zalegalizowanie penalizacji masowych mordów zmierzających do eksterminacji grup narodowych, rasowych czy religijnych (m.in. podczas międzynarodowej konferencji poświęconej unifikacji prawa karnego w Madrycie w październiku 1933 roku)¹. Pomimo ogromnego zaangażowania i wysokiego poziomu naukowego owego przedsięwzięcia, nie zostało ono wówczas uwzględnione². Dopiero po tragicznych doświadczeniach II wojny światowej społeczność międzynarodowa aktywnie włączyła się na rzecz uchwalenia międzynarodowej konwencji. W grudniu 1946 roku Zgromadzenie Ogólne

ONZ uchwaliło rezolucję nr 95/1, potwierdzającą zasady prawa międzynarodowego uznane przez Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego i jego wyrok oraz Rezolucję nr 96/1, która stwierdza: „Ludobójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do istnienia całych grup ludzkich, tak jak zabójstwo stanowi zaprzeczenie prawa do życia poszczególnych jednostek [...]. Ludobójstwo stanowi zbrodnię w rozumieniu prawa międzynarodowego, którą potępia świat cywilizowany, i której główni sprawcy i ich wspólnicy podlegają karze bez względu na to, czy są osobami prywatnymi, funkcjonariuszami publicznymi, mężami stanu, i bez względu na to, czy zbrodnia została dokonana z przyczyn religijnych, rasowych, politycznych czy innych”³.

Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa została uchwalona na mocy decyzji Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 roku. Polska ratyfikowała ją 18 lipca 1950 roku. Proces tworzenia konwencji, w tym definiowania samej zbrodni, był przedmiotem ostrej dyskusji i kontrowersji głównie ze strony różnych interesów ówczesnych mocarstw. Ostatecznie, w wyniku negocjacji ustalono następującą definicję ludobójstwa: jest nim którykolwiek z następujących czynów, dokonany w zamiarze zniszczenia w całości lub części grup narodowych, etnicznych, rasowych lub religijnych, jako takich:

- a) zabójstwo członków grupy,
- b) spowodowanie poważnego uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia psychicznego, członków grupy,
- c) rozmyślne stworzenie dla członków grupy warunków życia, obliczonych na spowodowanie ich całkowitego lub częściowego zniszczenia fizycznego,
- d) stosowanie środków, które mają na celu wstrzymanie urodzin w obrębie grupy, przymusowe przekazywanie dzieci członków grupy do innej grupy⁴.

Zgodnie z konwencją, karze podlega zarówno ludobójstwo jak i zмова w celu jego popełnienia, bezpośrednie i publiczne podżeganie, usiłowanie i współudział. Uzupełnieniem Konwencji w sprawie ludobójstwa jest Konwencja o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciw ludzkości. Inicjatorem uchwalenia niniejszego dokumentu była Polska, która w 1965 roku pragnąc zapobiec uznaniu przez rząd RFN za przedawnione zbrodni hitlerowskich popełnionych w okresie II wojny światowej, podjęła tą inicjatywę. Wystąpienie Polski spotkało się z szerokim poparciem społeczności międzynarodowej i 9 kwietnia 1965 roku Komisja Praw Człowieka uchwaliła Rezolucję w sprawie karania zbrodniarzy wojennych i osób winnych zbrodni przeciwko ludzkości⁵.

Kolejnym instytucjonalnym krokiem dotyczącym karania zbrodni ludobójstwa było utworzenie w 1993 i 1994 roku dwóch doraźnych trybunałów do ścigania zbrodni przeciwko ludzkości popełnionych w byłej Jugosławii (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia – ICTY) oraz w Ruandzie (International Criminal Tribunal for Ruanda – ICTR)⁶. Pierwszy powstał w wyniku Rezolucji 808 i 827 Rady Bezpieczeństwa ONZ, drugi na mocy Rezolucji numer 955. Jednak najpoważniejszą zmianą związaną z rozwojem międzynarodowego sądownictwa było utworzenie Międzynarodowego Trybunału Karnego z siedzibą w Hadze. Został on powołany do życia na podstawie Rzymskiego Statutu Międzynarodowego Trybunału Karnego sporządzonego w Rzymie 17 lipca 1998 roku (Dz.U. z 2003 roku nr 78, poz. 708).

Trybunał jest organem ONZ, a jego celem jest osądzenie osób oskarżonych o popełnienie zbrodni ludobójstwa, przeciw ludzkości oraz wojennych, które miały miejsce po 1 lipca 2002 roku.

Jurysdykcja Trybunału obejmuje następujące zbrodnie:

- 1) zbrodnię ludobójstwa (zdefiniowana w art. 6);
- 2) zbrodnie przeciwko ludzkości (zdefiniowane w art. 7);
- 3) zbrodnie wojenne (zdefiniowane w art. 8);
- 4) zbrodnię agresji.

Zbrodnie wojenne, zbrodnie przeciwko ludzkości, czystki etniczne – koncepcje teoretyczne

„Zbrodnie agresji” nie została jeszcze w prawie międzynarodowym zdefiniowana, dlatego Międzynarodowy Trybunał Karny, nie wykonuje w odniesieniu do niej jurysdykcji. Definicje pozostałych zbrodni zaczerpnięto z obowiązujących międzynarodowych aktów prawnych (konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa, konwencji genewskich, konwencji haskich, statutów, trybunałów: norymberskiego, ICTY, ICTR itd.). Zbrodnie objęte jurysdykcją Trybunału nie podlegają przedawnieniu (art. 29 Statutu), zaś państwo-strona Statutu, które otrzyma

wniosek o tymczasowe aresztowanie lub o aresztowanie i dostarczenie osoby, „natychmiast podejmuje kroki w celu aresztowania osoby podejrzanej zgodnie z prawem krajowym i postanowieniami części IX” (art. 59). Państwo nie może chronić swojego obywatela, domagając się dowodów jego zbrodni ponieważ jest to ewidentne łamanie postanowień Statutu⁷. Ponadto zgodnie z art. 27 ust. 1: niniejszy statut ma równe zastosowanie do wszystkich osób, bez jakichkolwiek różnic wynikających z pełnienia funkcji publicznej. W szczególności pełnienie funkcji głowy państwa czy szefa rządu, członka rządu czy parlamentu, wybieralnego przedstawiciela lub funkcjonariusza państwowego w żadnym razie nie może zwolnić sprawcy od odpowiedzialności karnej przewidzianej niniejszym statutem ani nie może samo w sobie stanowić podstawy do zmniejszenia wymiaru kary. Takie ujęcie opisywanych kwestii podzieliło światową społeczność międzynarodową. Mocarstwa takie jak USA czy Federacja Rosyjska wprawdzie podpisały Statut Rzymski ale go nie ratyfikowały, ponieważ nie były i nadal nie są skłonne karać swoich obywateli, podejrzanych o wyżej wymienione zbrodnie. Natomiast, często bezwzględnie „wymierzają sprawiedliwość” i sądzą kraje słabe i zależne, tak jak w przypadku państw postjugosłowiańskich, a w szczególności Serbii i jej państwowych czy wojskowych przywódców, a przecież na miano ludobójstwa częściowego⁸ zasługują także masowe mordy w wydaniu Chorwatów w Niezależnym Państwie Chorwackim w latach 1941–1945, które zachodnia Europa pomija, spuszczając na te wydarzenia zasłonę milczenia. Z drugiej strony zaś „cywilizowana Europa” komentując ostatnie wojny na Bałkanach, szafowała pojęciem „ludobójstwo”, popadając niezrędko w ideologiczne uproszczenia i obsadzając w tej roli wybrane bałkańskie narody (przede wszystkim Serbów) w roli krwawych bestii, mordujących bez wytchnienia inne nacje.

Bez wątpienia na taką wykładnię i pejoratywną opinię wobec serbskiego narodu, wpłynęły akty oskarżenia Międzynarodowego Trybunału Karnego ds. byłej Jugosławii, który nieraz obarczał odpowiedzialnością o zbrodnię ludobójstwa wyłącznie jedną stronę konfliktu, a przecież do czystek etnicznych dochodziło nie tylko w Bośni i Hercegowinie, ale i w czasie wcześniejszego walk w Chorwacji (wielka czystka etniczna w Krainie⁹). Ponadto stopień okrucieństwa bośniackiego konfliktu wynikał w znacznej mierze z przestępczego przemieszania trzech walczących narodowości: Serbów (31,4% ludności Bośni i Hercegowiny w 1991 roku, przy czym w 41,4% miejscowości stanowili oni 50% i więcej mieszkańców¹⁰), Chorwatów (17,3%) i Bośniaków (43,47%). Marek Waldenberg określił tę mapę narodowościową mianem „skóry lamparta”¹¹. Masowych mordów dopuszczali się nie tylko żołnierze wszystkich stron konfliktu,

ale również cywile oraz grupy paramilitarne. Wszystkie strony tworzyły także obozy, w których przetrzymywano wrogów, dopuszczając się wobec nich bestialstwa¹². Wojna ta była zatem ściśle połączona z szeregiem czystek etnicznych i masakr, które miały przepędzić wroga ludność z terenów, do których roszczono sobie prawa¹³.

Zarówno proces eskalacji konfliktu w drugiej Jugosławii, jak i późniejsza wojna są przykładem wielu błędów popełnionych przez mocarstwa i organizacje międzynarodowe. Na eskalację konfliktu wpłynęło pośpieszne uznanie deklaracji niepodległości republik jugosłowiańskich. Później przez długi czas nie potrafili oni wypracować modelu interwencji i podjąć się skutecznych akcji. Liczne zaniechania są szczegółowo opisane w literaturze, choć daje się dostrzec wyjątkowo antyserbskie nastawienie wielu naukowców, co prowadzi do bezkrytycznego powtarzania licznych propagandowych twierdzeń z czasów wojny domowej.

Przełomem w polityce ONZ wobec wojen w byłej Jugosławii było włączenie się do niej operacji sił NATO. Podstawą prawną tych działań była Rezolucja 776 z 14 września 1992 roku. Równoległe działanie kontyngentu ONZ (United Nations Protection Force – UNPROFOR, czyli Sił Ochronnych Organizacji Narodów Zjednoczonych) i NATO prowadziło jednak do licznych rozbieżności. Wynikało to z odmiennej filozofii działania obu sił: UNPROFOR wcielał w życie tradycyjną operację *peacekeeping*, NATO zaś interweniowało militarnie (dopuszczając się *de facto* agresji wojskowej skierowanej przeciwko Nowej Jugosławii), zwłaszcza w ramach kontroli strefy powietrznej. Ponadto symbolem nieudolności i bezradności sił międzynarodowych było poddanie bez walki „strefy bezpieczeństwa” w Srebrenicy, co doprowadziło do masakry muzułmańskich chłopców i mężczyzn.

Ostatecznie 25 listopada 1995 roku w Dayton parafowano wielce niedoskonałe i kontrowersyjne porozumienie pokojowe, podpisane 14 grudnia 1995 roku w Paryżu. Jego postanowienia bynajmniej nie doprowadziły do rozwiązania konfliktu, ale ugruntowały niestabilną sytuację w Bośni- Hercegowinie. Państwo to funkcjonuje jedynie w sferze *de iure* – w praktyce zaś opiera się o trzy odmienne, nienawidzące się organizmy. Działania administracji międzynarodowej zaś nie wpływają na zintensyfikowanie procesu pojednania głównych wrogów prowadzących między sobą wojny etniczne.

Według Stuart J. Kaufmana¹⁴ przyczynami wybuchu owych wojen, mogą być mity uzasadniające wrogość etniczną, etniczny strach przed utratą dominacji, zemstą lub demograficznym zdominowaniem a także sposobność do mobilizacji i walki (brak przeszkód instytucjonalnych, wsparcie zagranicznego patrona, poziom ekonomicznego

rozwoju itd.). Wojna etniczna wybucha wtedy, kiedy wzrasta poziom masowej wrogości do drugiej nacji i następuje szowinistyczna mobilizacja dzięki liderom odwołującym się do symboli i mitów oraz kształtuje się dylemat bezpieczeństwa między wrogimi grupami.

Dylemat bezpieczeństwa zaś powstaje wówczas, gdy retoryka i działania jednej strony, chcącej zabezpieczyć swoją pozycję i uzyskać dominację na drodze pokojowej, prowadzą do wzrostu poczucia zagrożenia i przeciwdziałania wobec innej grupy, co zwrótnie utwierdza pierwszą grupę w przekonaniu o zagrożeniu, przyczyniając się do pojawienia się otwartego konfliktu. Tragiczne staje się to, że grupy są przynaglone przez swoje mitologie do definiowania bezpieczeństwa na różne sposoby. Do wojny dochodzi wówczas na skutek działalności elit manipulujących masami albo w wyniku presji ze strony szerokich mas¹⁵. Przykładami pierwszego procesu są, zdaniem Kaufmana, Jugosławia i Mołdawia, drugiego zaś konflikty: Ormianie – Azerowie oraz Gruzini – Abchazi. Model Kaufmana dobrze nadaje się do tego, aby po pewnej modyfikacji używać go do wyjaśniania mobilizacji ludobójczej¹⁶. Konflikt między grupami prowadzący do ludobójstwa lub czystki etnicznej¹⁷ może mieć krótką historię i wynikać z nagłej mobilizacji starych uprzedzeń przez manipulatorskich polityków, ale często jest to konflikt rozciągnięty w czasie. Społeczeństwo zaangażowane w nierozwiązywalny konflikt musi wytworzyć przekonania społeczne, które pozwoli poradzić sobie z napiętą sytuacją. Owe społeczne przekonanie z jednej strony umacnia społeczeństwo w stawianiu czoła konfliktowi, z drugiej jednak strony, stanowią one inwestycję w konflikt i przedłużają jego trwanie¹⁸.

W przewlekłych konfliktach kwestie sporne postrzegane są jako niedające się pogodzić; antagonizm jawi się uczestnikom jako gra o sumie zerowej. Strony uświadamiają sobie, że konflikt dotyczy podstawowych i egzystencjalnych potrzeb lub wartości, które uznawane są za niezbędne dla ich istnienia i/lub przetrwania. [...] Członkowie społeczeństwa zaangażowanego w nierozwiązywalny konflikt są nim nieustannie zaabsorbowani¹⁹, wykorzystując lub czekając na dogodną sytuację aby dać upust swojej frustracji np. w postaci czystek etnicznych.

Pojęcie czystki etnicznej pojawiło się jeszcze później niż neologizm „ludobójstwo”. Rozpowszechniło się zwłaszcza w czasie wojen w rozpadającej się Jugosławii. W odróżnieniu od ludobójstwa nie chodzi w niej o zlikwidowanie części lub całości jakiejś kategorii etnicznej, ale o przepędzenie jej ze spornego terytorium (patrz szeszej: chorwacka akcja „Burza” w trakcie wojny chorwacko-serbskiej w latach 90-tych XX wieku).

W związku z tym czystkę etniczną definiuje się jako celowe działanie sprawców zmierzające do usunięcia

określonej kategorii społecznej ze spornego terytorium. Może się ona dokonywać legalnie (wysiedlenia Niemców po drugiej wojnie światowej) lub nielegalnie w świetle prawa międzynarodowego (wypędzenie ludności serbskiej z terytorium Kraiiny). Częstym środkiem wykorzystywanym do oczyszczenia terytorium są masowe mordy, gwałty, tortury itd. Niemniej jednak „czystka etniczna” nie jest terminem prawnym i związku z tym jest różnie definiowana w literaturze naukowej. Nierzadko czystki etniczne postrzega się jako projekty ludobójcze; decydują o tym nie rzadko częste okrucieństwa sprawców wobec ofiar. W tym wypadku pogromy, masakry, a nawet elitobójstwo mają na celu przerażenie i osłabienie wrogiej grupy, tak aby jej członkowie masowo uciekali ze spornego terytorium. Nie zamyka się im wprawdzie dróg ucieczki ale w skali całej populacji – w pojedynczych przypadkach może spowodować eksterminację danej miejscowości. Widowiskowe tortury, gwałty, okrucieństwa czy okaleczanie mają pragmatyczną funkcję – wywołują panikę, która przyspiesza czystkę etniczną. Takie sposoby działania rejestruje się praktycznie podczas wszystkich aktów ludobójstwa. Jednym z przykładów tego rodzaju działania był obóz koncentracyjny w Jasenovacu, założony przez chorwackich Ustaszę podczas istnienia Niezależnego Państwa Chorwackiego.

Jasenovac – chorwacki obóz koncentracyjny

Ofiarami ludobójczej polityki faszystowskiego państwa chorwackiego stali się przede wszystkim Serbowie (ok. 636 tys.), Żydzi (ok. 30 tys.) oraz Romowie (27 tys.). W Niezależnym Państwie Chorwackim (1941 – 1945) przebywało wówczas od półtora do dwóch milionów Serbów; część z nich uciekła do zredukowanej terytorialnie Serbii²⁰. Główną przyczyną owego ludobójstwa były antagonizmy religijne, nierzadko sankcjonowane przez kościół katolicki, który „obroną wiary” legitymizował akty ludobójstwa. Jednak kluczowe znaczenie w tym przypadku miała rasistowska i szowinistyczna polityka prowadzona przez satelickie państwo chorwackie, którego ofiarami stali się Serbowie, postrzegani jako wrogowie i zagrożenie niezależności chorwackiej. Eksterminacja ludności serbskiej była dokonywana z wyjątkowym okrucieństwem²¹.

„Ostateczne rozwiązanie kwestii serbskiej” zostało zapoczątkowane wiosną 1941 rok, tuż po niemieckiej inwazji na Królestwo Jugosławii. Chorwaccy faszyci, mający wsparcie III Rzeszy oraz sprzymierzonych z nimi Włoch powołali do życia Niepodległe Państwo Chorwackie (NDH)²², obejmujące Bośnię i Hercegowinę aż do Wojwodiny na północy, a Czarnogóry na południu. Struktura etniczna ówczesnego chorwackiego państwa przedstawiała się następująco: z ponad 6 mln obywateli NDH - 3,3 mln stanowili Chorwaci, około 2 mln Serbowie (30% z około

6,5 mln mieszkańców), 800.000 muzułmanie oraz 40.000 Żydzi²³.

W dniu 10 kwietnia Slavko Kvaternik (główny członek Ustaszę minister obrony i głównodowodzący siłami zbrojnymi w czasie II wojny światowej) ogłosił powołanie Niezależnego Państwa Chorwackiego, do którego z Włoch powrócił Ante Pavelić; legendarny przywódca i założyciel Ustaszę. Już wówczas był on skazany dwukrotnie na karę śmierci za udział w zorganizowaniu w 1934 r. zamachu terrorystycznego, w którym zginął król Jugosławii Aleksandar Karadzordžević oraz minister spraw zagranicznych Francji Louis Barthou²⁴.

Władzę w nowo utworzonym państwie chorwackim objął reżim Ante Pavelicia, który głosami swoich nowych ministrów ogłosił, że „jedną trzecią Serbów trzeba wypędzić, jedną trzecią – siłą nawrócić na katolicyzm, a jedną trzecią – wymordować”. W oryginale brzmiało to następująco: „Recepta na prawosławnych, przygotowana przez ustaszowskiego przywódcę i poglawnika, prezydenta Niezależnego Państwa Chorwacji Ante Pavelicia, przypomina najkrwawsze wojny religijne: Jedna trzecia musi przyjąć katolicyzm, jedna trzecia musi opuścić kraj, a jedna trzecia musi zginąć”²⁵.

W związku z tym, wzorem III Rzeszy, zostały wprowadzone antysemickie ustawy i rozpoczęto prześladowania Żydów oraz Serbów. Dekretem z dnia 25 kwietnia A. Pavelić zakazał używania cyrylicy, a pod koniec kwietnia 1941 roku dyktator podpisał ustawy rasowe, zgodnie z którymi „Chorwacja ma być oczyszczona z obcych elementów”. Serbom nakazuje się noszenie opaski z literą „P” (prawosławny) zaś Żydom opaski z literą „Z” (Żyd). Na miejscach publicznych wieszano tabliczki z napisem “Zabronione dla Serbów, Żydów, Cyganów i psów”²⁶.

Następnie chorwackie władze, powołały do życia dożalne sądy i ekspedycje karne ustaszów²⁷. W wyniku tych działań Serbowie w NDH zostali w praktyce wyjęci spod prawa, co było jednoznaczne z rozpoczęciem czystek etnicznych, generalnie ludobójstwa ludności serbskiej za pomocą obozów koncentracyjnych skupionych w Jasenovacu, który stał się narzędziem „ostatecznego rozwiązania kwestii serbskiej” w NDH. Weznie chorwaccy Ustaszę dokonali egzekucji serbskiej ludności cywilnej w Gudowacu²⁸.

Jasenovac²⁹ był właściwie centrum kilku podobozów. Powstawały one między sierpniem 1941 r. a lutym roku następnego. Zajmowały obszar prawie 240 km kw., głównie na brzegach rzeki Sawy (kilkadziesiąt kilometrów na południe od Zagrzebia). Dwa najstarsze podobozy Krapje i Bročica zostały zlikwidowane w listopadzie 1941, zaś trzy nowo wybudowane podobozy działały do końca wojny: Ciglana (Jasenovac III), Kozara (Jasenovac IV), Stara Gradiška – obóz kobiecej (Jasenovac V)³⁰.

W skład kompleksu obozowego wchodziły także rozległe tereny na drugim brzegu rzeki Sawy w okolicach miejscowości Donja Gradina i obóz dla dzieci Sisak, w którym śmierć poniosło około 19 tysięcy dzieci. Od 10 maja 1942 roku komendantem był Miroslav Filipović-Majstorović, były franciszkanin.

Skala chorwackich zbrodni oraz „szczególnie oryginalne” sposoby ich wykonywania zaniepokoiły i wprawiły w „zakłopotanie” ich niemiecko-faszystowskich sojuszników. Już w kwietniu 1941 r. w raporcie pt. Ustachenwerk bet Bjelovar opisano sposób likwidacji około 250 Serbów z okręgu Bjelovar. Musieli oni wykopać sobie groby, po czym związane im ręce, wrzucono do dołów i żywcem zakopano. Dla oszczędzania kul podrzynano więźniom gardła. W zawodach urządzonych w obozie 28 sierpnia 1942 zwyciężył były franciszkanin Petar Brzica³¹, późniejszy członek organizacji Križari (Krzyżowcy), który w jeden dzień, specjalnym nożem nazywanym srbosjek³² poderżnął gardła 1360 ludziom³³.

Inny włoski historyk, Marco Aurelio Rivelli cytuje pułkownika Giuseppe Angelini³⁴, który w swoich notatkach zapisał: „Tysiące Serbów zostało oślepionych i bestialsko torturowanych, całe rodziny masakrowano bez względu na płeć i wiek. Organizatorzy i sprawcy często świętowali dokonaną rzeź, tak jak w sierpniu 1941 roku świętowali zabójstwo syna dyrektora szkoły średniej w Gospić, który był ich tysięczną ofiarą”. Powyższe opisy uzupełnia relacja naocznego świadka, któremu udało się ująć z życiem, Ljuban opisuje swoje doświadczenia w następujący sposób „(...) Tego się nie da opisać. (...) Jak teraz widzę ludzi klęczących i błagających o litość. Lecz – jedno głębokie uderzenie w szyję – i koniec. Ofiara jeszcze próbuje się podnieść, ale uderzenie kolbą w głowę wieńczy dzieło kata. Niektórzy się wyrwywają, podnoszą ręce w obronie, inni czekają na uderzenie, jak owcy. Jednemu uderzenie nożem, zamiast w szyję, trafia w twarz, drugiemu w rękę, ktoś pobiegł, a ustasza ruszył za nim i pod ścianą trafił go nożem” (masakra miała miejsce pod koniec lipca 1941 roku w miejscowości Glina w budynku cerkwi).

Kolejny przykład chorwackiego bestialstwa został dokonany 6 lutego 1942 roku w miejscowości Drakulić koło Banialuki i w okolicznych wioskach. Masakra trwała od czwartej nad ranem do południa. Była to zbrodnia zaplanowana. Świadczy o tym fakt, że ustasze kilka dni przed masakrą przeprowadzili spis ludności i złożyli obietnicę, że wszyscy znajdujący się 7 lutego w swoich domach otrzymają pomoc w postaci artykułów spożywczych. Wówczas, nawet bez jednego wystrzelonego naboju zamordowano ponad 2.300 osób, w tym 551 dzieci. Na czele zbrodniarzy znajdowali się komendant ustaszy na tym obszarze oraz były franciszkanin z pobliskiego klasztoru Petričevac – Miroslav Majstorović.

Jednak najbardziej wstrząsający dowód chorwackich zbrodni pozostawił włoski generał Alesandro Luzano, który w liście do Benito Mussoliniego opisał „krwawą łaźnię” ustaszów w miejscowości Prebilovci: „...brakuje mi słów, żeby opisać to, co zobaczyłem w miejscowościach Czapljinie oraz Ljubinjje (od 60 do 30 km od Dubrownika). W wielkim pomieszczeniu szkolnym widziałem zarżniętą nauczycielkę i 120 uczniów! Żadne z dzieci nie było starsze od 12 lat. Słowo zbrodnia jest niewłaściwe i niewinne – to przekracza granicę każdego szaleństwa. Wielu z tych dzieci miało odcięte głowy i poukładane na ławkach szkolnych. Z rozprutych brzuchów ustasze powyciągali jelita i, jak sylwestrowe serpentyny, rozciągnęli ich pod sufitem przybijając gwoźdźmi do ścian. (...) Zauważyłem w rogu napoczęty worek z solą i z przerażeniem sobie uwiadomiłem, że solili im szyje powoli ich przecinając. Kiedy chcieliśmy wyjść usłyszeliśmy dziecięce charczenie. Wysłałem dwóch żołnierzy do sprawdzenia i wynieśli oni jednego chłopca, jeszcze żyjącego, z do połowy przeciętą szyją! Swoim samochodem zawiozłem to biedne dziecko do naszego szpitala wojskowego, gdzie odzyskało przytomność i wszystko nam opowiedziało o tej tragedii. Zbrodniarze najpierw, na zmianę, gwałcili nauczycielkę – Serbkę (miała na imię Stana Arnautović), po czym ją zabilili przed dziećmi. Gwałcili również ośmioletnie dziewczynki. Przez cały czas śpiewała i grała na tamburach pod przymusem przyprowadzona orkiestra cygańska! (...) chłopiec jednak uciekł ze szpitala (dopisek M. I. S); znaleźli go na progu domu z przerżniętym gardłem! Z ponad tysiąca osób, we wsi nie pozostał już nikt!”³⁴. Przedstawione powyżej opisy nie wymagają zbędnego komentarza. Biorąc jednak pod uwagę metodologię badań kryminologicznych, niniejsze relacje należy traktować jako studium przypadków (case study), które mieszczą się w zakresie kryminologicznych badań jakościowych.

Wnioski końcowe

Podsumowując powyższe rozważania stwierdza się, że chorwaccy faszyci skupieni wokół skrajnie nacjonalistycznej organizacji Ustasza, dopuścili się w pierwszych latach II wojny światowej niewyobrażalnych zbrodni wojennych posiadających cechy ludobójstwa i czystek etnicznych na terenie Niezależnego Państwa Chorwackiego. Wydarzenia te dowodzą, że pierwsze obozy koncentracyjne, stworzone w celu eksterminacji określonej grupy narodowej czy etnicznej nie były bynajmniej „oryginalnym pomysłem” niemieckich nazistów ale ich autorstwo należy przyznać Chorwatom, którzy z „należyta starannością” dążyli do eliminacji przedstawicieli innych grup ludności (serbskich, romskich, żydowskich), nieposiadających chorwackich atrybutów. Okrucieństwo, bestialstwo i skrajna nienawiść skierowana wobec

„wymagowanego” wroga, przybrała w faszystowskiej Chorwacji skrajne formy upadku człowieczeństwa i wszelkich pozytywnych wartości. Ten stan znakomicie opisuje socjolog F. Zimbardo stwierdzając: „Objawiona w Holokauście zdolność człowieka do czynienia zła zadziwiła zapewne samego Lucyfera. A tym, co w niej najbardziej przerażające są ukryte za suchymi statystykami masowych morderstw milionów dzieci, kobiet i mężczyzn w różnym wieku i różnych narodowości złożoność

i skuteczność licznych systemów, które umożliwiły dokonanie tego straszliwego dzieła w relatywnie krótkim czasie. Wiele nauk usiłuje zdefiniować zło. Psychologia twierdzi, że jest to intencjonalne działanie, mające na celu wyrządzenie psychicznej lub fizycznej krzywdy bądź odebranie życia innej osobie lub grupie osób. Tak rozumiane zło może być działaniem jednostek, współpracujących ze sobą grup lub osób pracujących z upoważnienia i w imieniu państwa. To ostatnie jest „złem ludobójstwa”³⁵.

Przypisy:

- ¹ K. Kosińska, *Zbrodnia ludobójstwa w prawie międzynarodowym*, Toruń 2008, s. 52–54.
- ² P.R. Bartrop, S. Totten, *The History of Genocide: An Overview* [w:] S. Totten (red.), *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, Information Age Publishing, Greenwich, Connecticut 2004, s. 32–33.
- ³ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2009, s. 275, P.R. Bartrop, S. Totten, *The History of Genocide: An Overview* [w:] S. Totten (red.), *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, Information Age Publishing, Greenwich, Connecticut 2004, s. 32–33.
- ⁴ Dz.U. z 1952 roku nr 2, poz. 9, art. 2.
- ⁵ R. Bierzanek, J. Symonides, *op.cit.*, s. 276.
- ⁶ P. Akhavan, *The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Punishment*, “The American Journal of International Law” 1996, 90, s. 3.
- ⁷ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski (red. nauk.), *Krwawy cień genocydu*, Kraków 2011.
- ⁸ W przypadku ludobójstw częściowych nie chodzi o anihilację danej kategorii społecznej, ale o wymordowanie znacznej części wrogiej populacji i między innymi dzięki temu poważne podważenie jej statusu, patrz szerzej R. Melson, *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1992, s. 26. H. Fein, *Genocide. A Sociological Perspective*, Sage Publication, London – Newbury Park – New Delhi 1993, s. 24.
- ⁹ Patrz szerzej: M. Jardine, *East Timor: Genocide in Paradise*, wstęp: N. Chomsky, South End Press, Cambridge 1999, M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 139–146. Republika Serbskiej Krajiny (serb. Република Српска Крајина) – państwo historyczne na Bałkanach, istniejące w latach 1991–1995.
- ¹⁰ M. Minow, *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*, Beacon Press, Boston 1998,
- ¹¹ M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii...*, *op.cit.*, s. 159–160.
- ¹² E. Markusen, *Genocide in Bosnia* [w:] S. Totten (red.), *Teaching, op.cit.*, s. 196–197.
- ¹³ Szerzej zob.: S. Wojciechowski, *Wojna w Bośni i Hercegowinie* [w:] W. Malendowski (red.), *Zbrojne konflikty i spory międzynarodowe u progu XXI wieku*, atla 2, Wrocław 2003, s. 319–337.
- ¹⁴ S.J. Kaufman, *Modern Hatreds. The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press, Ithaca, London 2001.
- ¹⁵ M.J. Lerner, C.H. Simmons, *Observer’s Reaction to the “Innocent Victim”: Compassion or Rejection?*, “Journal of Personality and Social Psychology” 1966, 4, s. 203–210.
- ¹⁶ C.W. Blatz, K. Schuman, M. Ross, *Government Apologies for Historical Injustices*, “Political, Psychology” 2009, 30, s. 219–241.
- ¹⁷ L.M. Nijakowski, *O wyjaśnieniu ludobójstwa i czystek etnicznych za pomocą kategorii mitów i emocji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2006, 1–2, s. 153–177.
- ¹⁸ C.W. Blatz, K. Schuman, M. Ross, *Government Apologies for Historical Injustices*, “Political, Psychology” 2009, 30, s. 219–241.
- ¹⁹ N. Shnabel, A. Nadler, J. Ullrich, J.F. Dovidio, D. Carmi, *Promoting Reconciliation Through the Satisfaction of the Emotional Needs of Victimized and Perpetrating Group Members: The Needs-Based Model of Reconciliation*, “Personality and Social Psychology Bulletin” 2009, 4, s. 1021–1030.
- ²⁰ P. Madajczyk, *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku. Szkice do problemu*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2010, s. 170.
- ²¹ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski (red. nauk.), *Krwawy cień genocydu*, Kraków 2011, s.
- ²² Niepodległe Państwo Chorwackie, inna nazwa Niezależne Państwo Chorwackie (Nezavisna Država Hrvatska, w skrócie NDH) – państwo utworzone przez ustaszów w 1941 roku, po zajęciu Królestwa Jugosławii przez siły państw Osi i ich sojuszników, H. Kuberski, *Powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego (kwiecień–sierpień 1941)*, “Dzieje Najnowsze”, Rocznik XLIV – 2012, 1, s. 71–72.
- ²³ Dokument instytutu Yad Vashem twierdzi na przykład, że w Jasenovacu zginąć mogło nawet 600 000 osób, w tym większość Serbów i ok. 25 000 Żydów. Muzeum Holokaustu w Waszyngtonie podaje natomiast następujące statystyki ofiar: od 45 000 do 52 000 Serbów, od 8 000 do 20 000 Żydów, od 8 000 do 15 000 Romów, i od 5 000 do 12 000 Chorwatów i muzułmanów.
- ²⁴ Patrz szerzej: Daniel J. Goldhagen, *Niedokończony rozrachunek*, Wydawnictwo Sic! 2005, s. 185, Edmond Paris, *Genocide in Satellite Croatia: 1941–1945*, American Institute for Balkan Affairs 1961, s. 279–280, Vladimir Dedijer: *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican*, Prometheus Books 1992, s. 416.
- ²⁵ Patrz szerzej: From the Brochure of the Jasenovac Research Institute, written by JRI Research Director Barry Lituchy, (c) 2000. Encyclopedia of the Holocaust, edited by Israel Gutman, vol.1, 1995, s. 739–740.
- ²⁶ Mateusz Zimmerman, *Krwawe zawody w “chorwackim Auschwitz”*, <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/historia/krwawe-zawody-w-chorwackim-auschwitz,1,5230727,wiadomosc.html>, odczyt z dnia 20.04.2012.
- ²⁷ Patrz szerzej: M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii (jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki)*, Warszawa 2005, s. 116 in.
- ²⁸ M. Biondich, *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence Since 1878*, Oxford University Press, 2011, s.136, J. Tomasevich, *War and revolution in Yugoslavia, 1941–1945: occupation and collaboration*, Stanford University Press, s. 398–399.
- ²⁹ N. Bartulin, *The ideology of nation and race: The Croatian Ustasha Regime and its Policies toward Minorities in Independent State of Croatia, 1941–1945*, (Croatian Studies Review, Vol. 5, 2008); is doctoral thesis of Nevenko Bartulin (University of New South Wales, Australia, 2007), B. M. Lituchy, *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia, Jasenovac re-*

search Institute, 2006. Patrz szerzej: <http://www.jasenovac.org/images/jasenovac2.pdf>.

³⁰ Romans, J., *Jews of Yugoslavia, 1941-1945: Victims of Genocide and Freedom Fighters.*, Belgrade, 1982, Sindik, Ded. Secanja Jevreja Jasenovac Belgrade, 1972.

³¹ Petar "Pero" Brzica (ur. ok. 1917) był chorwackim współpracownikiem nazistowskim oraz zbrodniarzem wojennym, a także franciszkaninem. Przed wojną uczył do franciszkańskiej szkoły w Široki Brijeg w Bośni i Hercegowinie. Spędził sporo czasu na studiowaniu prawa w Zagrzebiu, gdzie wstąpił do młodzieżówki faszystowskich ustaszów, a następnie do głównej organizacji. W okresie II wojny światowej był strażnikiem w obozie koncentracyjnym Jasenovac. Udało mu się dojść do stopnia porucznika. Znany jako zwycięzca zawodów z 1942 roku na jak największą ilość poderżniętych gardeł nowo przybyłym do obozu, które zakończył z wynikiem 1360 zabitych osób. Inne źródła mówią o dużo mniejszej ilości ofiar franciszkanina, od 670 do 1100. Po wojnie Petar prawdopodobnie znalazł schronienie w USA. Jasenovac: *The Jewish Serbian Holocaust (the Role of the Vatican) in Nazi-Ustasha Croatia (1941-1945)* by Milan Bulajić, Svetlana Šarčević and Jelena Popović, *Fund for Genocide Research* (2002), p. 215

³² Srsbosjek (dosłownie Sersbosiek – zarzynacz Sersbów – po chorwacku), był nożem zaprojektowanym specjalnie do szybkiej masowej eksterminacji ofiar ustaszowskich obozów koncentracyjnych, głównie Sersbów w czasie II wojny światowej w Niepodległym Państwie Chorwackim. Srsbosjek był produkowany podczas II wojny światowej przez niemiecką fabrykę Gebrüder Gräfrath mieszczącą się w Solingen na specjalne zamówienie marionetkowego rządu chorwackiego. Używany był podczas masowych mordów na więźniach w obozie koncentracyjnym w Jasenovacu i w innych miejsca.

³³ Mateusz Zimmerman, *Krwawe zawody w "chorwackim Auschwitz"*, <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/historia/krwawe-zawody-w-chorwackim-auschwitz,1,5230727,wiadomosc.html>, odczyt z dnia 20.04.2012.

³⁴ Vladan Stamenković, *Zapominane chorwackie ludobójstwo na Serbach*, <http://sol.myslpolska.pl/2011/06/zapominane-chorwackie-ludobojstwo-na-serbach/>, Nr 17-18/201, odczyt z dnia 20.04.2013.

³⁵ B. Machul-Telus, U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski (red. nauk.), *Krwawy cień genocydu*, Kraków 2011, s. 12

Magdalena Ickiewicz-Sawicka

Legal and criminological aspects of the crime of genocide in the Balkans on the Serb population in XX century - Selected Issues

Summary

The text under the title Crime of Genocide Serbian population in the Balkans in the twentieth century, consists of three parts. The first one describes the theoretical concepts idea Genocide, the other contains reflections on war crimes, crimes against humanity, etc. - also on the basis of theoretical concepts. The third part of the article was presented to the Croatian concentration camp was set up to exterminate the Serbian civilian population into the territory of the Independent State of Croatia. Text close to the conclusions, which are all considerations the conclusion contained in the article.

Bibliografia

Akhavan P., *The International Criminal Tribunal for Rwanda: The Politics and Pragmatics of Psychology*, 2009, 30, s. 219–241.

Bartrop P.R., S. Totten, *The History of Genocide: An Overview* [w:] S. Totten (red.), *Teaching About Genocide: Issues, Approaches, and Resources*, Information Age Publishing, Greenwich, Connecticut 2004, s. 32–33. Beacon Press, Boston 1998.

Bartulin N., *The ideology of nation and race: The Croatian Ustasha Regime and its Policies toward Minorities in Independent State of Croatia, 1941-1945,*" (Croatian Studies Review, Vol. 5, 2008).

Biondich N., *The Balkans: Revolution, War, and Political Violence Since 1878*, Oxford University Press, 2011, s.136

Bierzanek, R. J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2009, s. 275.

C.W. Blatz, K. Schuman, M. Ross, *Government Apologies for Historical Injustices*, „Political, Psychology” 2009, 30, s. 219-241.

Dz.U. z 1952 roku nr 2, poz. 9, art. 2.

Dedijer V., *The Yugoslav Auschwitz and the Vatican*, Prometheus Books 1992, s. 416.

Fein H., *Genocide. A Sociological Perspective*, Sage Publication, London – Newbury Park – New Delhi 1993, s. 24.

Goldhagen D. J., *Niedokończony rozrachunek (Rola Kościoła Katolickiego w Holocauście i niedopełniony obowiązek zadośćuczynienia)*, Warszawa 2005, s. 185.

Jardine M., *East Timor: Genocide in Paradise*, wstęp: N. Chomsky, South End Press, Cambridge 1999.

Jasenovac, *The Jewish Serbian Holocaust (the Role of the Vatican) in Nazi-Ustasha Croatia (1941-1945)* by Milan Bulajić, Svetlana Šarčević and Jelena Popović, Fund for Genocide Research (2002), p. 215

Kaufman, S. J. Modern Hatreds, *The Symbolic Politics of Ethnic War*, Cornell University Press,

Kuberski H., *Powstanie Niepodległego Państwa Chorwackiego (kwiecień-sierpień 1941)*, „Dzieje Najnowsze”, Rocznik XLIV – 2012, 1, s. 71-72.

Lerner M. J., C.H. Simmons, *Observer's Reaction to the "Innocent Victim": Compassion or Rejection?*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1966, 4, s. 203–210.

Lituchy B. M., *Jasenovac and the Holocaust in Yugoslavia*, Jasenovac research Institute, 2006.

Machul-Telus B., U. Markowska-Manista, L. M. Nijakowski (red. nauk.), *Krwawy cień genocydu*, Kraków 2011

Madajczyk P., *Czystki etniczne i klasowe w Europie XX wieku. Szkice do problemu*, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, Warszawa 2010, s. 170.

Markusen E., *Genocide in Bosnia* [w:] S. Totten (red.), Teaching, s. 196–197.

Melson R., *Revolution and Genocide. On the Origins of the Armenian Genocide and the Holocaust*, The University of Chicago Press, Chicago – London 1992, s. 26.

Minow M., *Between Vengeance and Forgiveness: Facing History after Genocide and Mass Violence*,

Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa 2005, s. 139–146.

Nijakowski J. M., *O wyjaśnianiu ludobójstwa i czystek etnicznych za pomocą kategorii mitów i emocji*, „Kultura i Społeczeństwo” 2006, 1–2, s. 153–177.

Paris E., *Genocide in Satellite Croatia: 1941-1945*, *American Institute for Balkan Affairs* 1961, s. 279 280, Ithaca, London 2001.

Romans J., *Jews of Yugoslavia, 1941-1945: Victims of Genocide and Freedom Fighters*, Belgrade 1982,

Sindik, D., ed., *Secanja Jevreja Jasenovac*, Belgrade, 1972.

N. Shnabel, A. Nadler, J. Ullrich, J.F. Dovidio, D. Carmi, *Promoting Reconciliation Through the Satisfaction of the Emotional Needs of Victimized and Perpetrating Group Members: The Needs-Based Model of Reconciliation*, „Personality and Social Psychology Bulletin” 2009, 4, s. 1021–1030.

Tomasevich T., *War and revolution in Yugoslavia, 1941-1945: occupation and collaboration*, Stanford University Press, s. 398-399.

M. Waldenberg, *Rozbicie Jugosławii. Jugosłowiańskie lustro międzynarodowej polityki*, Warszawa 2005, s. 139-146.

Wojciechowski S., *Wojna w Bośni i Hercegowinie* [w:] W. Malendowski (red.), *Zbrojne konflikty i spory międzynarodowe u progu XXI wieku*, atla 2, Wrocław 2003, s. 319–337.

Fein H., *Genocide. A Sociological Perspective*, Sage Publication, London - Newbury Park - New Delhi 1993, s. 24.

Źródła internetowe

From the Brochure of the Jasenovac Research Institute, written by JRI Research Director Barry Lituchy, (c) 2000.

Encyclopedia of the Holocaust, edited by Israel Gutman, vol.1, 1995, pp.739-740.

Stamenković V., *Zapominane chorwackie ludobójstwo na Serbach*, <http://sol.myslpolska.pl/2011/06/zapominane-chorwackie-ludobojstwo-na-serbach/>, Nr 17-18/201, odczyt z dnia 20.04. 2013.

Zimmerman M., *Krwawe zawody w „chorwackim Auschwitz”*, <http://wiadomosci.onet.pl/kiosk/historia/krwawe-zawody-w-chorwackim-auschwitz,1,5230727,wiadomosc.html>, odczyt z dnia 20.04.2012.

<http://www.jasenovac.org/images/jasenovac2.pdf>.